

פרשת עקב: שכחה וזכרון

השָׁמַר לָךְ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְבַלְתִּי שָׁמַר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוֶיךָ הַיּוֹם: פֶּן תֹּאכַל וְשָׁכַחְתָּ וּבְתֵימֵי טָבִים תִּבְנֶה וְיִשְׁכַּחְתָּ: וּבְקֶרֶךְ וּצְאֵנֶךָ יִרְבְּזוּ וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבּוּ לָךְ וְכָל אֲשֶׁר לָךְ יִרְבֶּה: וְרַם לְבַבְךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּיַת עֲבָדִים: ... וְאַמְרַת בְּלִבְּךָ פִּחִי וְעַצְם יָדִי עָשָׂה לִי אֵת הַחֵיִל הַזֶּה: וְזָכַרְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הִנְתֵּן לָךְ פֶּחַ לְעֵשׂוֹת חֵיל לְמַעַן הָקִים אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם כִּיֹּם הַזֶּה: וְהָיָה אִם שָׁכַחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִלַּכְתָּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעַבַּדְתָּם וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם הֲעֵדְתִי בְכֶם הַיּוֹם כִּי אָבֵד תֵּאבְדוּן: ... (דברים ח, יא-יט)

איך שוכחים את ה' ? האם אפשר לשכוח את ה' כשם ששוכחים לקחת את הארנק כשיוצאים מהבית? האם אפשר לשכוח אותו כשם ששוכחים את חלקו השני של פסוק שידענו על-פה, וכעת אפילו איננו מוצאים היכן הוא כתוב בחומש? האם שכחה מביעה חוסר עניין וחוסר איכפתיות? בתקופה האחרונה הזדעזענו מכמה מקרים שבהם שכחו אבות את ילדיהם במכונית – האם שכחה שכזאת מביעה זלזול של ההורה בחשיבותו של ילדו? איך אפשר "לשכוח את ה'" וללכת אחרי אלהים אחרים?

נראה, שצריך להבחין בין סוגים שונים של שכחה, ובהתאמה, בין סוגים שונים של זכרון. ישנה שכחה שבה נעלם דבר מזכרונו של האדם לגמרי. אין הוא זוכר כלל דבר מה שבעבר ידעו. כביכול, הידיעה נמחקה לגמרי. זו תופעה מוכרת לכל מי שלמד אי פעם משהו ולא חזר עליו. כעבור זמן, תתעמעע ותלך הידיעה, פרטים ילכו וישמטו מן הזכרון, עד שימחק לחלוטין. נראה, שלא זו היא שכחה ה' שעליה מדבר הפסוק. שהרי מציאות ה' ומשמעותו של מושג הא-להים אינם נעלמים מזכרונו של בני אדם שנחשפו אליו, ודאי אצל מי שנחשפו למציאותו בעצמה שבה נחשף עם ישראל העומד לפני הכניסה לארץ לנוכחותו החיה של הא-להים במדבר.

ישנה שכחה מסוג אחר, והיא הסתלקות זמנית של הדבר מן התודעה המיידית, העכשווית. מחשבתו של אדם נתונה לענין אחד, וענין אחר נדחה הצידה מפניו. לפעמים זו הסחת דעת בלתי מכוונת: החלב על הכיריים והעוגה בתנור, ולפתע מצלצל הטלפון. עונים לרגע, שוקעים בשיחה, ובינתיים, גלש החלב ונשרפה העוגה. אין זאת אומרת שלא ידענו שיש עוגה בתנור וחלב על האש, אבל – הדעת הוסחה. הסחת דעת שכזאת יכולה להיות רגעית ויכולה להיות ממושכת. ברור, שמי ששכח את העוגה והחלב אינו מזלזל בחשיבותם והוא יצטער מאד כשיגלה את הנזק שנגרם כתוצאה מהסחת הדעת הרגעית. על אחת כמה וכמה במקרים הנוראים של שכחת הילד במכונית. חלילה לנו מלחשוד את ההורים באי-החשבה של ערך חיי ילדיהם.

אגב, לפעמים הסחת דעת שכזאת היא רצויה, ואפילו הכרחית. כדי להתכוון כיאות בתפילה, צריך להסיח את הדעת מכל מחשבה אחרת, גם מדברים חשובים: "אפילו המלך שואל בשלומי". כדי לנהוג כראוי, צריך להתרכז בנהיגה, ולא לענות לטלפון הסלולרי, גם אם מי שמתקשר הוא אדם מאד חשוב והנושא של השיחה חשוב ביותר. היכולת של האדם להסיח את דעתו, לשכוח ולהתעלם, היא צורך הכרחי כדי להתרכז בעשייה מסוימת. חוסר היכולת הזאת נחשב ל"ליקוי למידה" ודורש טיפול ותיקון. הבעיה היא, כאשר הסחת הדעת הזאת מתרחשת באופן לא רצוי ולא מכוון.

יש ממד של שכחה ה' הדומה לסוג הזה של שכחה – הסחת הדעת. האדם יודע שיש ה' בעולם, מאמין בו ומקבל עליו עול מצוותיו בלב שלם. ועם זאת, לרגעים דעתו מוסחת, והוא שוכח את ה', השגחתו ומצוותיו, ועובר עבירה. מעטים האנשים שיכולים לעמוד במדרגה של "שויתי ה' לנגדי תמיד". אילו היה האדם מודע וער לכך שהקב"ה ניצב עליו, בבחינת "צלך על יד ימינך", אפשר שלא היה חוטא כלל. אולם מכיון שהיצר, או מאורעות החיים, בצירוף עם הסתרת הפנים של "א-ל מסתתר בשריר חביון", מאפשרים לו להתעלם מנוכחות ה', הוא שוכח את אחריותו ותפקידו וחוטא. לאחר מכן, כשיזכור את ה' – יצטער צער רב על ההחמצה.

הפסוקים שצוטטו לעיל עוסקים בשכחה מסוג אחר, מהותית יותר. ישנה שכחה שנובעת מכך שלא מייחסים חשיבות לדבר. הפולקלור וההלצות אודות הבעל ששוכח את יום ההולדת של אשתו, או הורה ששוכח את המתנה שהבטיח לילדו, מבוססים על רעיון מרכזי אחד – האירוע או ההבטחה הנראים בעיני בעל הדבר חשובים עד כדי כך שהם תופסים את כל מעייניו, אינם מעסיקים די הצורך את בן הזוג או את ההורה, והנשכח, נעלב – בצדק – על ששכחהו. שכחה שכזאת מעידה על חוסר חשיבות של הנושא בעיני השוכח.

וישנה עוד שכחה שהמניע שלה אינו רק חוסר חשיבות של הדבר הנשכח, אלא רצון ממשי להשכיחו. לדוגמה, אדם שמוטלת עליו משימה לא נעימה, והוא נוטה ל"שכוח" את המטלה הזאת, ולהזכר בה רק כשאי אפשר לעשותה. כל תלמיד התנסה אי פעם בשכחה מן הסוג הזה. שכח שיש שעורי בית, שכח שיש להתכונן למבחן. המתבונן מן הצד, הורה או מורה, תמה כיצד אפשר שישכח זאת, הלא הדבר כתוב ביומן, והלא הזכירו לו זאת פעם ופעמיים. לעתים אפילו לא מאמינים לילד המתרץ את ההשתמטות מעשיה בשכחה, אולם הוא באמת שכח. יתכן שלשכחה הזאת קוראים בלשון חכמים "עד שישב ויסירם מלבו".

נראה, שהפסוקים שלפנינו עוסקים באחד משני סוגי השכחה הללו. האדם אינו מייחס חשיבות מספקת לקב"ה, או ממש מבקש להשכיח את נוכחותו ואת הנובע מכך, בשל הקושי של המטלות הנובעות מזכרון ה'.

כאשר "רם לבבך", ו"כסף וזהב ירבה לך", נוטה לב האדם לייחס את ההצלחה לעצמו, לזכור את המעשים שבאמצעותם השיג את הצלחתו, ולהתעלם, דהיינו "לשכוח", את החלקים הפחות-נעימים לטיפוח הגאווה שלו. הוא "שוכח" את התקלות שיכלו להתרחש, או את המכשלות שעליהן התגבר לא בכוחו ובחכמתו, אלא בסייעתא דשמיא. הנטייה של האדם לייחס לעצמו את הצלחותיו, הנובעת בעיקרה ממידת הגאווה, היא זו שגורמת לו להתעלם, לשכוח או להשכיח, את חלק א-לוה ממעל שבזכותו הגיע למה שהגיע. שהלא ברגע אחד של העדר השגחת ה', הכל יכול היה לרדת לטמיון. ההרגל לומר "בעזרת ה'" לפני כל התחייבות עתידית, או "ברוך ה'" אחרי כל הישג, נועד להשריש את הזכרון שהכל תלוי בה'. אלא שההרגל הוא בעצמו אחד מאבות השכחה. כשמתרגלים לומר ברוך ה' ובעזרת ה' כסימן פיסוק באופן מכני ואוטומטי, לא שמים לב לנאמר. התוכן של המלים הללו ומשמעותן לחיינו, נשכחות ונעלמות מן התודעה.

הבט אחר של שכחה, או השכחה מכוונת, מודעת או בלתי מודעת, יכול להיות הרצון להסיר את עול המחויבות הנובע מן הזכרון. זהו המנגנון שהפסיכולוגים מכנים בשם "הדחקה". כמו ילד ששוכח שהוא צריך להכין שעורים, ושוכח גם את העונש שיקבל על כך או את הכשלון במבחן, כך משכחים בני האדם מלבם את המצוה, הערכים והמידות הטובות, כשקשה לקיימם, וכאשר מנגד עומד פיתוי משמעותי לעבור עבירה ולפעול כנגד צו המצפון והצו הא-להי.

ההוראות החוזרות והנשנות בתורה על האיסור לשכוח את ה' והחובה לזכרו ולזכור את מצוותיו, חייבות להתרגם לפעולה מעשית. יש דרכים שונות להעלות דברים אל סף התודעה הממשית והפעילה, ולמנוע את הסחת הדעת, או את ההשכחה המכוונת של הערכים שחשובים לנו באמת. שכחה, כמו שנוכחנו לדעת בזמן האחרון, עשויה להוביל לתוצאות טרגיות ביותר לאדם ולסביבתו. ועל כן יש ליחס חשיבות מרבית לצו: "זכור!"